

EUROPEJSKA WSPÓŁPRACA TERYTORIALNA NA OBSZARZE POLSKI W ŚWIELE DOKUMENTÓW EWALUACYJNYCH PROGRAMÓW 2007-2013

Streszczenie

Okres programowania 2007-2013 dobiega końca, stąd potrzeba spojrzenia na działania zrealizowane w ramach polityki spójności Unii Europejskiej. Wśród trzech celów polityki spójności znajduje się Europejska Współpraca Terytorialna, która jest przedmiotem analiz. Cel publikacji stanowi więc próba oceny przebiegu Europejskiej Współpracy Terytorialnej na podstawie danych statystycznych oraz dokumentów ewaluacyjnych programów współpracy. Ze względu na duży terytorialny wymiar współpracy, analizy ograniczono do programów współpracy transgranicznej z udziałem Polski.

Słowa kluczowe: współpraca transgraniczna, polityka spójności, ewaluacja, raport

European Territorial Cooperation in Poland: An Analysis of Evaluation Papers for 2007-2013 Programmes

Abstract

The 2007-2013 EU programming period is coming to an end, hence the need to look at the projects undertaken in the framework of EU cohesion policy. Among the three objectives of cohesion policy there is the European Territorial Cooperation. The aim of the paper is to assess the progress of the European Territorial Cooperation on the basis of statistical data and evaluation documents of the cooperation programmes. Due to the large territorial scope of the cooperation, this analysis is limited to cross-border cooperation programmes in Poland.

Key words: cross-border cooperation, cohesion policy, evaluation, report

Wstęp

Europejska Współpraca Terytorialna (EWT), jako trzeci cel polityki spójności na lata 2007-2013, zmierza do: wspierania, promocji i realizacji wspólnych projektów o charakterze międzynarodowym na terytorium całej Unii Europejskiej. Cel ten jest realizowany za pomocą trzech programów operacyjnych: współpracy transgranicznej, transnarodowej i międzyregionalnej. Wśród innych inicjatyw Unii Europejskiej programy te wyróżnia międzynarodowy charakter. Projekty, realizowane w ich ra-

mach, obejmują co najmniej dwa państwa Unii, wśród których jest wybierany partner wiodący – Instytucja Zarządzająca.

W publikacji omówiono najdłużej istniejący komponent Europejskiej Współpracy Terytorialnej – współpracę transgraniczną. Jej początki sięgają już lat pięćdziesiątych. Bazuje ona na bliskości regionów, które mimo dzielącej je granicy państwowej, często zamieszkuje ludność o zbliżonej kulturze i pochodzeniu etnicznym, a także są podobne z punktu widzenia ich: peryferyjnego położenia, struktury ekonomicznej, ludnościowej oraz środowiska naturalnego. Potencjał obszarów transgranicznych opiera się na kontaktach społeczności żyjącej po obu stronach granicy. Na tych relacjach są budowane wspólne strategie współpracy. Działania o charakterze regionalnym i lokalnym mają na celu usprawnienie infrastruktury granicznej, czego konsekwencją jest przybliżenie dostępności rynków zbytu. Co więcej, wyżej wspomniane strategie są również ukierunkowane na ochronę środowiska naturalnego oraz umacnianie i rozwój więzi społecznych ludności zamieszkującej obszary przygraniczne. Celem długofalowym programów współpracy transgranicznej jest rozwój regionalny.

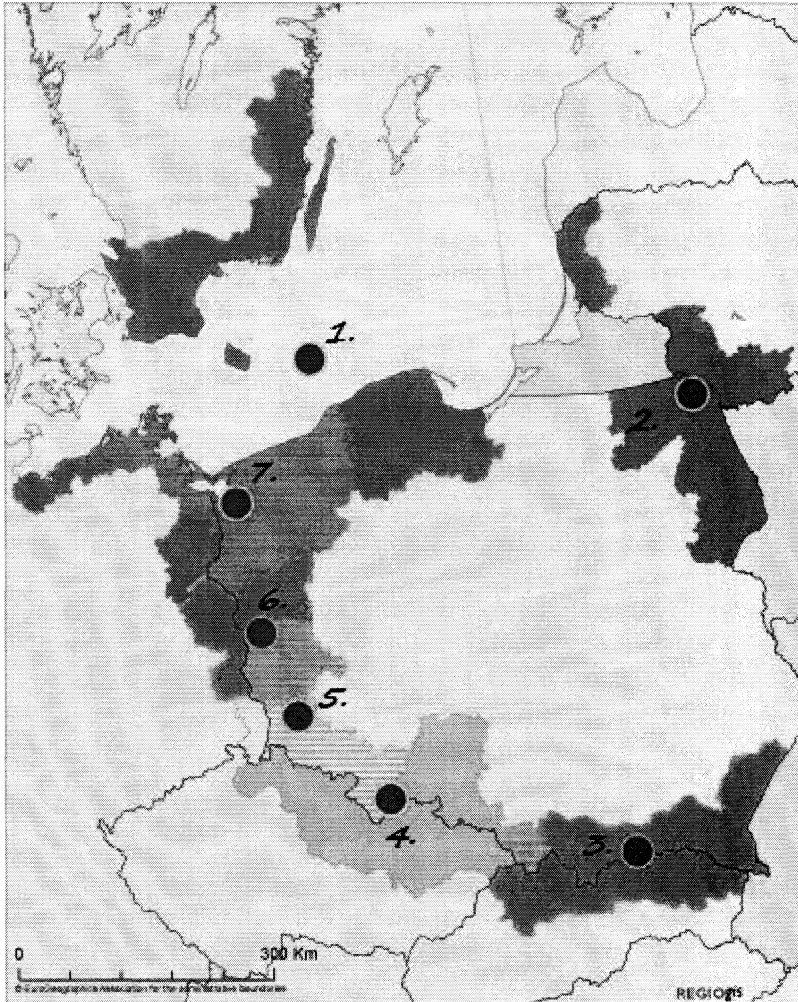
Analiza programów współpracy transgranicznej została przeprowadzona na podstawie raportów rocznych z realizacji: programów, dokumentów programowych oraz raportu z wykonania projektu TERCO ESPON i ekspertyzy Ministerstwa Rozwoju Regionalnego.

Celem artykułu jest próba oceny programów współpracy transgranicznej na podstawie, wyżej wymienionych dokumentów. Ze względu na duży terytorialny wymiar współpracy transgranicznej, w publikacji ograniczono się do programów z udziałem Polski (mapa 1.).

Charakterystyka omawianego obszaru

Ocena Europejskiej Współpracy Terytorialnej obejmować będzie programy współpracy transgranicznej, realizowane z udziałem Polski. Jest to siedem programów operacyjnych (PO) następujących partnerów: Litwy, Słowacji, Czech, Niemiec, Danii i Szwecji (mapa 1.). Próba oceny nie obejmuje programów współpracy transgranicznej realizowanych w ramach Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa i Partnerstwa (stąd brak województwa lubelskiego na mapie oraz niepełne uwzględnienie polskiej granicy wschodniej). Jest to oddzielny instrument finansujący współpracę członków Unii Europejskiej z państwami sąsiadującymi. W ramach instrumentu na granicach Polski są realizowane dwa programy współpracy transgranicznej: Program Współpracy Transgranicznej Polska-Litwa-Rosja i Program Współpracy Transgranicznej Polska-Białoruś-Ukraina. Ponadto, na analizowanym obszarze są realizowane dwa programy współpracy transnarodowej i program współpracy międzyregionalnej, a także euroregiony.

Mapa 1. Obszar objęty programami współpracy transgranicznej z udziałem Polski, w latach 2007-2013



1. PWT Południowy Bałtyk; 2. PWT Polska-Litwa; 3. PWT Polska-Słowacja; 4. PWT Polska-Czechy; 5. PWT Polska-Saksonia; 6. PWT Polska-Brandenburgia; 7. PWT Polska-Meklemburgia-Pomorze Przednie-Brandenburgia.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: dokument elektroniczny, tryb dostępu: [www.ec.europa.eu, data wejścia: 05.05.2013].

Obszar transgraniczny omawianego obszaru Unii Europejskiej jest bardzo różnorodny. Różnice nie istnieją jedynie pomiędzy Północą a Południem, Wschodem a Zachodem, ale także pomiędzy krajami współpracującymi ze sobą o wspólnych granicach. Zróżnicowanie pogranicza dotyczy: środowiska naturalnego, infrastruktury,

zagospodarowania terenu, liczby i struktury ludności i zatrudnienia, jak również wskaźników ekonomicznych.

Północno-wschodnią granicę cechuje brak naturalnych barier, co powinno korzystnie wpływać na nawiązywanie współpracy przez społeczności lokalne (PO Polska-Litwa). Z kolei, granice: zachodnia, północna, południowa i wschodnia charakteryzują się barierami w postaci gór, rzek oraz morza, co może utrudniać współpracę. PO Polska-Saksonia znamionuje obszar wsparcia mało sprzyjający realizacji celów programu, gdyż aż 80% powierzchni obszaru znajduje się po stronie polskiej¹. Stąd, efekty wypracowane przez program będą w większym stopniu wpływać na polskie regiony, jako że są one w szerszym zakresie przez niego objęte terytorialnie. Największym powierzchniowo programem jest PO Południowy Bałtyk, w ramach którego współpracują więcej niż dwa państwa, co także wyróżnia go spośród pozostałych.

Analizowany obszar jest bardzo zróżnicowany pod względem gęstości zaludnienia. Największą gęstością zaludnienia cechuje się obszar objęty PO Polska-Czechy. Gęstość zaludnienia wynosi tam średnio 151 os/km², co znacznie przewyższa średnią Unii Europejskiej. Większa część regionów wyróżnia się gęstością zaludnienia wynoszącą poniżej 60 os/km²². Obszary różnią się także pod względem struktury ludności. Najmniejszy udział osób w wieku przedprodukcyjnym charakteryzuje pogranicze niemieckie oraz polsko-czeskie.

Regiony są również w dużym stopniu zróżnicowane pod względem PKB. Najlepszą sytuacją wyróżnia się pogranicze szwedzkie i duńskie (PO Południowy Bałtyk), najstarszą – pogranicze polsko-litewskie oraz polsko-słowackie. Największą różnicą pod względem PKB regionów NUTS 3 współpracujących ze sobą cechuje się program PO Południowy Bałtyk. W ramach tego programu współpracują regiony szwedzkie, których PKB przekracza 30 000 euro *per capita* i regiony polskie o PKB wartości często nie przekraczającej 10 000 euro. Program ten znamionuje chyba największą rozpiętość wartości PKB. Podobną sytuację, jednak o mniejszych różnicach w PKB, można odnotować na pograniczu polsko-niemieckim. Z kolei, pozostałe pogranicza są do siebie zbliżone pod względem wielkości PKB³. Podobne warunki gospodarcze współpracujących obszarów powinny korzystnie wpływać na rozwój współpracy. Współpracujące regiony, z uwagi na zbliżony stopień rozwoju społeczno-gospodarczego, mają podobne problemy, dlatego mogą wypracowywać wspólne rozwiązania.

Należy jednocześnie zauważyć, iż obszary transgraniczne północno-wschodnie, południowo-wschodnie oraz południowe zamieszkuje ludność o: podobnej kulturze, zbliżonym języku urzędowym, zbieżnych zwyczajach, tradycjach oraz często wspólnej przeszłości. Jeśli ludność, zamieszkująca obie strony granicy, jest zbliżona

¹ *Ekspertyza pt.: Wyzwania i cele dla programów współpracy transgranicznej z udziałem Polski po 2013 roku*, s. 45, dokument elektroniczny, tryb dostępu: [http://www.ewt.gov.pl/Wiadomosci/Documents/ekspertyza_EWT_po_2013.pdf], data wejścia: 05.05.2013].

² Wartość uśredniona, dotycząca nie wszystkich regionów objętych programami. Ibidem, s. 45.

³ Stan na 2009 rok. Ibidem, s. 70.

kulturowo, współpraca transgraniczna jest ułatwiona. Nie istnieją bariery społeczne, które mogą utrudniać podejmowanie inicjatyw lokalnych. Odmienna sytuacja ma miejsce na pograniczu polsko-niemieckim oraz pograniczu polsko-szwedzkim i polsko-duńskim, gdzie nie ma bezpośrednich granic (Polska-Szwecja, Polska-Dania) oraz istnieją duże różnice kulturowe i negatywne relacje z przeszłości (Polska-Niemcy).

Trudno jednoznacznie scharakteryzować cały obszar transgraniczny z udziałem Polski. Poszczególne pogranicza różnią się pod względem: podstawowych wskaźników społeczno-gospodarczych, środowiska naturalnego oraz kultury. Niemniej jednak różnice nie są przeszkodą w podejmowaniu wspólnych inicjatyw w ramach współpracy transgranicznej. Omawiane obszary transgraniczne cechują się dużą aktywnością w organizowaniu współpracy na tym szczeblu Europejskiej Współpracy Terytorialnej.

Przebieg realizacji programów współpracy transgranicznej 2007-2013 z udziałem Polski

Siedem programów współpracy transgranicznej z udziałem Polski ma budżet wysokości ponad 908 mln euro (tabela 1.). Współfinansowanie z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego sięga poziomu 85%. Pozostała kwota pochodzi ze źródeł państwowych, publicznych i prywatnych. Najwyżej finansowanym programem jest PO Polska-Czechy (mapa 2.). Całkowity budżet programu wynosi 258 mln euro. Nieznacznie mniejszą kwotę wsparcia otrzymał PO Polska-Słowacja – 185 mln. Najniżej finansowanym programem jest PO Południowy Bałtyk, który otrzymał kwotę równą 75 mln⁴. Kwota wsparcia zależy od wielkości obszaru, liczby ludności i innych wskaźników społeczno-gospodarczych. Oceniane są również rezultaty poprzedniego okresu programowania.

Na wstępie należy wyjaśnić niekompletność danych dotyczących poszczególnych programów Europejskiej Współpracy Terytorialnej. Owa niekompletność wynika, po pierwsze, z utrudnionej dostępności do raportów rocznych (PO Polska-Czechy) i niskiego stopnia realizacji projektów w ramach programów. Większość projektów była w trakcie realizacji w momencie tworzenia raportów za 2011 roku. Stąd też wynika brak raportów końcowych projektów oraz brak możliwości uwzględnienia ich wyników we wskaźnikach założonych przez program. Można oczekiwać bardziej kompletnych wyników w raportach programowych za 2012 rok, jako że wówczas spora część projektów będzie miała status ukończony, a raporty z ich realizacji wpłyną do instytucji monitorujących działania w ramach programów. Raporty za 2012 roku będą stanowiły źródło wnikliwszych podsumowań realizacji programów.

⁴ Dane te dotyczą dokumentów programowych.

Tabela 1. Stan realizacji współpracy transgranicznej z udziałem Polski

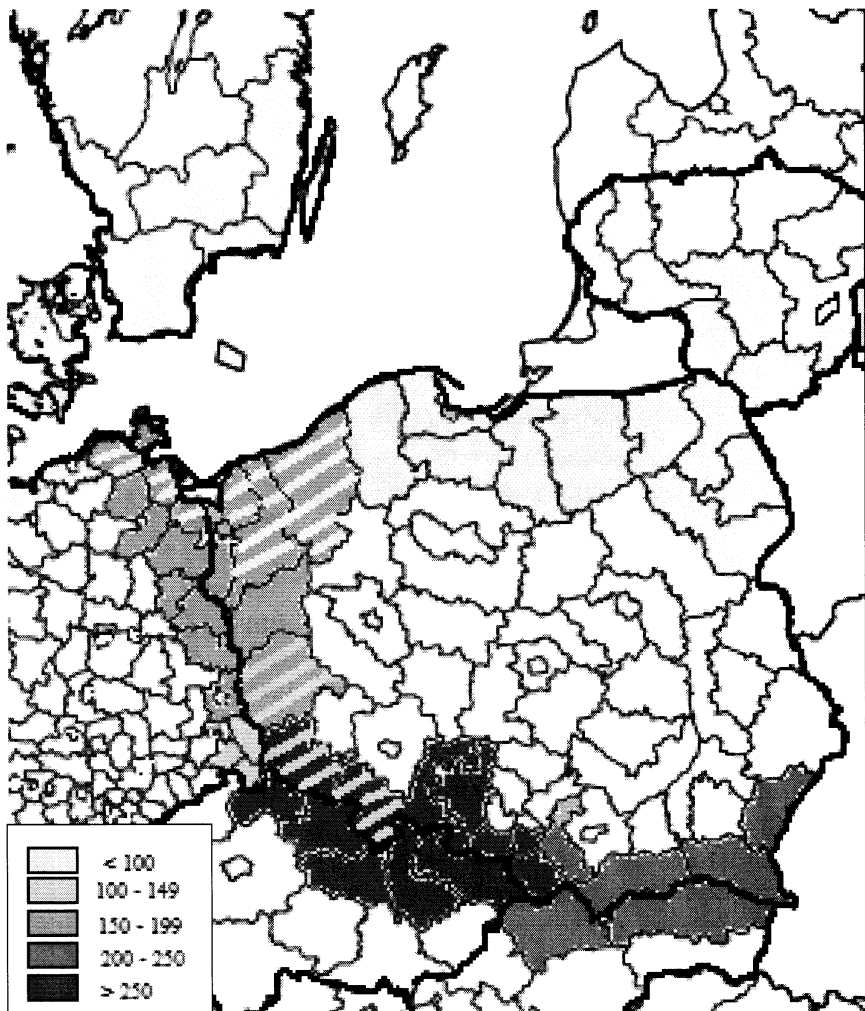
Programy współpracy transgranicznej	Priorytety programów	Alokacja środków z Unii Europejskiej	% rozdysponowani a środków	Wykorzystanie środków	% wydanych środków	II. projektów	II. projektów zrealizowanych
PL-PB*	Konkurencyjność gospodarcza	22 472 194,0				11,0	
	Atrakcyjność i wspólna tożsamość	34 619 325,0				24,0	
PL-LT	Konkurencyjność i wzrost produktywności obszaru transgranicznego	39 428 868,0	75,6	9 332 600,7	23,7	20,0	4,0
	Spójność przy graniczna i ogólna poprawa jakości terenów transgranicznych	27 958 651,0		17 374 057,0	62,1	14,0	3,0
PL-SK	Rozwój infrastruktury transgranicznej	79 629 809,0		21 969 518,2	27,6	26,0	3,0
	Rozwój społeczno-gospodarczy	62 963 105,0		18 406 195,2	29,2	65,0	8,0
	Wsparcie inicjatyw lokalnych (mikroprojekty)	31 481 553,0		5 306 314,8	16,9	379,0	78,0
PL-CZ	Wzmacnianie dostępności komunikacyjnej, ochrona środowiska, profilaktyka zagrożeń	81 626 990,0			0,0		
	Poprawa warunków rozwoju przedsiębiorczości i turystyki	69 605 364,0			0,0		
	Wspieranie współpracy społeczności lokalnych	55 059 430,0			0,0		
PL-SN	Rozwój transgraniczny	58 535 230,0	80,0	3 670 488,4	6,3	34,0	12,0
	Transgraniczna integracja społeczna	57 505 151,0		9 912 221,0	17,2	62,0	34,0
PL-BB	Wspieranie infrastruktury oraz poprawa stanu środowiska	84 399 521,0	92,0	13 003 367,9	15,4	47,0	2,0
	Wspieranie powiązań gospodarczych oraz współpracy sektorów gospodarki i nauki	14 294 161,0		1 778 238,3	12,4	14,0	
	Wspieranie dalszego rozwoju zasobów ludzkich i transgranicznej kooperacji	41 636 209,0		6 480 053,0	15,6	16,0	
PL-MV	Wsparcie działań na rzecz infrastruktury służącej współpracy transgranicznej i poprawie stanu środowiska na obszarze wsparcia	65 154 229,0	91,0	15 141 614,0	23,2	19,0	
	Wsparcie transgranicznych powiązań gospodarczych oraz zacieśnienie współpracy gospodarczo-naukowej	35 236 899,0		2 711 793,9	7,7	18,0	
	Transgraniczny rozwój zasobów ludzkich oraz wsparcie współpracy transgranicznej w zakresie: ochrony zdrowia, kultury i edukacji	46 484 064,0		12 705 015,9	27,3	23,0	
	SUMA	9 080 907 53,0		137 791 478,2		772,0	144,0

* Stan na 31.12.2010 rok. Skróty nazw programów wyjaśniono w bibliografii.

Źródło: opracowanie własne na podstawie raportów rocznych oraz dokumentów programowych.

Analizując tematykę programów, warto zauważyć, że wśród aż czterech priorytetów zostało wymienione środowisko w zakresie ochrony środowiska naturalnego czy profilaktyki zagrożeń. W drugiej kolejności, równie często, były wymieniane: rozwój społeczno-gospodarczy, rozwój transgraniczny bądź podnoszenie konkurencyjności regionów. Dobór dziedzin wsparcia świadczy o słabych i mocnych stronach obszarów. Są to obszary bogate w walory przyrody oraz opóźnione w rozwoju społeczno-gospodarczym – wschodnie regiony Polski jako europejskie peryferie i zachodnie jako słabiej rozwinięte (pod względem PKB *per capita*) niż regiony przylegające po stronie niemieckiej.

Mapa 2. Całkowity budżet programów współpracy transgranicznej 2007-2013. Obszar programów wraz z regionami przyległymi



Źródło: opracowanie własne na podstawie dokumentów programowych.

Stan realizacji programów Europejskiej Współpracy Terytorialnej na obszarze Polski pod względem finansowym można ocenić pozytywnie. Z dostępnych danych wynika, że środki finansowe zostały rozdysponowane w 85%. Z danych (tabela 1.) można wywnioskować, iż do czasu ostatecznego zakończenia programów w 2015 roku wszystkie środki finansowe zostaną rozdysponowane. Najwyższy poziom alokacji ma program PO Polska-Brandenburgia. Program ten jest także uznany za jeden z najbardziej aktywnie działających na omawianym obszarze, gdyż cechuje się największą liczbą inicjatyw.

Porównując środki wydane z ich alokacją, zauważa się dużą różnicę, która wynika z początkowego etapu realizacji projektów. Stąd środki na nie przeznaczone nie są jeszcze rozliczone. Największą liczbą środków wydano w ramach PO Polska-Litwa. Początkowy etap potwierdza również ilość projektów zrealizowanych, porównywaną z ilością projektów w trakcie realizacji. Największą ilością projektów zrealizowanych (wśród dostępnych danych) może poszczycić się PO Polska-Słowacja. Jednak projekty w ramach tego priorytetu programu są uważane za mikroprojekty. Wśród standardowych projektów najwięcej zostało zrealizowanych w ramach PO Polska-Saksonia. Analiza tego wskaźnika nie ma jednak dużego znaczenia z powodu sporego braku danych. Suma projektów w realizacji przekracza 700, na które łącznie przeznaczono ponad 900 mld euro. Kwota z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego świadczy o skali i istotności działań.

Analiza rodzajów projektów i dostępnych danych pokazuje, iż największym zainteresowaniem cieszyły się, oprócz mikroprojektów mających wspierać inicjatywy lokalne w ramach PO Polska-Słowacja, również projekty realizujące priorytety, szeroko rozumianego, rozwoju społeczno-gospodarczego w ramach tego samego PO. Największe zainteresowanie JST współpracą transgraniczną odnotowano w PO Polska-Czechy, w którym znaczną ilość projektów odrzucano z powodu kończących się środków. Z kolei, największą liczbę inicjatyw, podjętych w ramach współpracy, odnotowano na pograniczu niemieckim.

Europejska Współpraca Terytorialna nie jest tworem nowym. Każdy z programów na omawianym obszarze jest kontynuacją inicjatywy INTERREG III oraz innych narzędzi wspierania współpracy terytorialnej typu – PHARE, euroregiony. Co więcej, z jednego okresu programowania na drugi, ilość środków przeznaczonych z EFRR zwiększa się.

Należy ponownie podkreślić, iż niecałkowita dostępność danych oraz niski stopień realizacji poszczególnych projektów może oddziaływać na zmianę rezultatów. Wyniki analizy zostaną także zmienione, gdy wszystkie programy współpracy transgranicznej dobiegną końca w 2015 roku. Powyższa analiza powinna być traktowana jako analiza wstępna, ukazująca potencjał naukowy i praktyczny, tkwiący w Europejskiej Współpracy Terytorialnej.

W ramach wyszczególnionych programów zrealizowano 144 projekty, a 772 są w trakcie realizacji⁵. Projekty dotyczyły różnych dziedzin oraz wpłynęły na rozwój regionalny obszaru. Projekty oddziałujące bezpośrednio na umacnianie kontaktów oraz dobrych relacji pomiędzy mieszkańcami obu granic to na przykład Przegląd Filmowy „Kino na granicy”, który ma miejsce w maju, w Cieszynie oraz Czeskim Cieszynie. Ostatni przegląd odbył się w 2013 roku. Jego budżet z EFRR wynosił 72 735 euro i był pierwszą taką transgraniczną projekcją filmową, w ramach której publiczność znajdowała się po jednej, a ekran po drugiej stronie granicy, którą wyznacza rzeka. Wśród projektów, mających wpływ na środowisko naturalne, najczęściej podejmowaną dziedziną współpracy była wspólna segregacja odpadów np. między miastami Kudowa Zdrój i Mesto Nachod. Środki przeznaczone na ten projekt z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego wynosiły 606 120 euro, a działania obejmowały: konkurs ekologiczny dla uczniów szkół podstawowych i gimnazjum oraz dzieci przedszkolnych, zakupienie czterech pojazdów do zwózki odpadów komunalnych i doposażenie istniejących, utworzenie nowych punktów segregacji oraz ujednolicenie kontenerów – napisy w dwóch językach.

Projekt wpływający na przedsiębiorczość i konkurencyjność regionów to na przykład „Rozwój przedsiębiorczości na pograniczu polsko-litewskim” z finansowaniem z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego wynoszącym 338 585,48 euro. Problemem gospodarek Europy Środkowej jest niska aktywność małych i średnich przedsiębiorstw. Dlatego projekt ma na celu: wspieranie aktywności przemysłowej, stworzenie niezbędnej infrastruktury potrzebnej do rozpowszechniania i dzielenia się informacją oraz zorganizowanie szkoleń dla działających i potencjalnych przedsiębiorców⁶.

Wymienione przykłady projektów stanowią jedynie część ze wszystkich realizowanych. Niektóre z nich są stosunkowo oryginalne w formie realizacji i tematyce, inne mniej atrakcyjne pod tym względem, lecz równie silnie oddziałujące na: rozwój regionalny obszarów wsparcia, środowisko naturalne, poprawę jakości życia i konkurencyjność.

Zakończenie

Stan realizacji programów współpracy transgranicznej z udziałem Polski w latach 2007-2013 można ocenić pozytywnie. Finansowanie objęło wiele dziedzin społeczno-gospodarczych oraz przyrodniczych. Długofalowym celem Europejskiej Współpracy Terytorialnej jest rozwój regionalny. Ulokowanie środków finansowych w dziedziny, które wymagają wsparcia i cechują się niskimi wskaźnikami lub dużym potencjałem rozwojowym, powinno przyczynić się do wyrównania poziomu rozwoju.

Pomimo licznych instrumentów, jakimi dysponują poszczególne programy, efekty współpracy terytorialnej są często nietrwałe i mało użyteczne. Dlatego tak ważne

⁵ Stan na 31.12.2011 rok.

⁶ Źródłem wszystkich przykładów są raporty roczne.

jest zapewnienie ciągłości działań programowych na danym obszarze oraz osiągnięcia z nich korzyści w postaci podnoszenia konkurencyjności i tworzenia optymalnych warunków do rozwoju innowacyjności. Wszystkie omawiane programy stanowią kontynuację z okresu programowania 2000-2006 oraz wcześniejszych instrumentów wspierających współpracę. Opierają się na doświadczeniach poprzednich programów, usprawniając działanie obecnych. Ponadto, w kolejnym okresie programowania Europejska Współpraca Terytorialna będzie drugim celem polityki spójności i uzyska większy budżet. Fakt ten świadczy o wadze tych działań dla rozwoju regionalnego.

Według dostępnych danych, zrealizowano 144 projekty, a 772 są w trakcie realizacji. Dziedziny wsparcia były zbliżone dla wszystkich programów i dotyczyły: środowiska naturalnego, rozwoju społeczno-gospodarczego oraz inicjatyw lokalnych. Obejmowały one drobne inicjatywy lokalne oraz większe przedsięwzięcia związane z: infrastrukturą techniczną, wspieraniem przedsiębiorczości czy dbaniem o ochronę środowiska naturalnego. Miały one na celu wspieranie słabszych oraz rozwijanie mocnych stron poszczególnych regionów, które mają charakter peryferyjny i cechują się niższym poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego.

Bibliografia

1. Ekspertyza pt.: *Wyzwania i cele dla programów współpracy transgranicznej z udziałem Polski po 2013 roku*, dokument elektroniczny, tryb dostępu: [http://www.ewt.gov.pl/Wiadomosci/Documents/ekspertyza_EWT_po_2013.pdf], data wejścia: 05.05.2013].
2. Dokumenty programowe, dokument elektroniczny, tryb dostępu: [<http://www.ewt.gov.pl>], data wejścia: 01.05.2013]:
 - *Program Operacyjny Współpracy Transgranicznej Polska (Województwo Lubuskie) – Brandenburgia 2007-2013*, PO PL-BB;
 - *Program Operacyjny Współpracy Transgranicznej Republika Czeska – Rzeczpospolita Polska 2007-2013*, PO PL-CZ;
 - *Program Operacyjny Współpracy Transgranicznej Litwa – Polska 2007-2013*, PO PL-LT;
 - *Program Operacyjny Współpracy Transgranicznej Krajów Meklemburgia – Pomorze Przednie/Brandenburgia i Rzeczypospolitej Polskiej (województwo zachodniopomorskie) 2007-2013*, PO PL-MV;
 - *Program Operacyjny Współpracy Transgranicznej Polska – Saksonia 2007-2013*, PO PL-SN;
 - *Program Operacyjny Współpracy Transgranicznej Rzeczpospolita Polska – Republika Słowacka 2007-2013*, PO PL-SK;
 - *Program Operacyjny Współpracy Transgranicznej Południowy Bałtyk 2007-2013*, PO PL-PB.

3. Raporty roczne, dokument elektroniczny, tryb dostępu: [<http://www.ewt.gov.pl>, data wejścia: 01.05.2013]:
 - *Raport roczny 2011. Program Operacyjny Współpracy Transgranicznej Polska (Województwo Lubuskie) – Brandenburgia 2007-2013*, Warszawa 2012;
 - *Raport roczny 2011. Program Operacyjny Współpracy Transgranicznej Litwa – Polska 2007-2013*;
 - *Roczny raport wdrożeniowy 2011. Program Operacyjny Współpracy Transgranicznej Krajów Meklemburgia–Pomorze Przednie/Brandenburgia i Rzeczypospolitej Polskiej (Województwo Zachodniopomorskie) 2007-2013*;
 - *Sprawozdanie roczne 2011. Program Operacyjny Współpracy Transgranicznej Polska – Saksonia 2007-2013*;
 - *Roczne sprawozdanie z realizacji 2010. Program Operacyjny Współpracy Transgranicznej Południowy Bałtyk 2007-2013*;
 - *Raport roczny 2011. Program Operacyjny Współpracy Transgranicznej Rzeczpospolita Polska – Republika Słowacka 2007-2013*.
4. *TERCO EWT jako czynnik wzrostu, pracy oraz jakości życia. Raport główny*, dokument elektroniczny, tryb dostępu: [<http://www.espon.eu>, data wejścia: 02.04.2013].